

JIHOSLOVANSKÉ JAZYKY

Základní informace o jihoslovanských jazycích pro posluchače p edm tu
Slovanské areály. Slovin-tina; srbochorvat-tina (srb-tina, chorvat-tina,
bosen-tina, ernohor-tina); makedon-tina; bulhar-tina.

Pavel KREJČÍ

Geneticko-typologická klasifikace slovanských jazyků

§ 3.3. **Slovanské jazyky** získaly svou hrubou podobu během rozpadu tzv. praslovanštiny,¹ k němuž došlo postupně v průběhu 8., 9. a 10. století. Vznikly tedy divergentním vývojem a tvoří jazykovou rodinu v užším smyslu (tzv. mikrorodinu). O jejich příbuznosti svědčí poměrně snadná vzájemná srozumitelnost – alespoň co se týče jednoduché konverzace na základní společenská témata. Shody se projevují především v plánu lexikálním (základní slovní fond) a rovněž v mluvnické stavbě.² Kromě **trichotomického** dělení slovanských jazyků (použitého výše) se v odborné literatuře můžeme setkat ještě s dalšími pohledy na současný slovanský jazykový areál. Důvodem jsou tu především snahy o co nejpřesnější geneticko-typologickou klasifikaci slovanských jazyků.

§ 3.3.1. **Dichotomická klasifikace** sdružuje do jedné podskupiny jižní a východní slovanské jazyky, do druhé pak západní. Existují však i diachronně typologické důvody pro dichotomii severoslovanského areálu (východoslovanský + západoslovanský) oproti jihoslovanskému.

§ 3.3.2. **Tetrachotomická klasifikace** je preciznější, neboť rozlišuje areál severovýchodoslovanský (ruština, ukrajinština, běloruština /a rusínština/), severozápadoslovanský (polština s kašubštinou, obě lužické srbštiny, čeština a slovenština), jihozápadoslovanský (srbochorvatština a slovinština) a jihovýchodoslovanský (bulharština a makedonština). Jedná se tedy v podstatě o modifikovanou trichotomickou klasifikaci, jen jihoslovanská skupina je rozdělena tak, aby synchronně typologicky výrazně odlišná bulharština s makedonštinou tvořily samostatnou podskupinu.

§ 3.3.3. **Pentachotomická a hexachotomická klasifikace** člení slovanský areál na podskupiny východoslovanskou, polskou, česko-slovenskou, jihoslovanskou a bulharsko-makedonskou (pent. klas.), resp. též lužickosrbskou (hex. klas.). Obě sice mají své opodstatnění, ale slovanský areál už příliš atomizují (Večerka, 2006, s. 86).

¹ O ní viz dále Kapitola 5.

² Ukázka blízkosti slovanských jazyků v plánu lexikálním a gramatickým viz Večerka, 2006, s. 13–17.

Slovanské jazyky patří z typologického hlediska mezi jazyky *flexivní*. S ohledem na způsob vyjadřování gramatických vztahů má většina z nich charakter *syntetický*, pouze jihovýchodoslovanská podskupina vykazuje převahu *analytického* způsobu.

Jihoslovanské jazyky jako jazyky úřední

§ 3.4. Na území cca **356 tis. km²** (rozloha srovnatelná s velikostí dnešního Německa)³ se v současnosti nachází sedm slovanských státních útvarů – od severozápadu k jihovýchodu jsou to **Slovensko, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Černá Hora, Srbsko, Makedonie a Bulharsko**. V období mezi dvěma světovými válkami se na tomto prostoru hovořilo třemi spisovnými jazyky – v Jugoslávii srbochorvatsky a na jejím severozápadě též slovinsky (třebaže královská ústava po celou dobu deklarovala jeden společný jazyk – srbsko-chorvatsko-slovinský, „srbochorvatoslovinštinu“) a v Bulharsku bulharsky. V letech 1944–1945 byla v nejnižnější z šesti nově vytvářených jugoslávských svazových republik kodifikována spisovná makedonština. V období let 1990–1995 pak došlo postupně k záměně lingvonyma *srbochorvatština* za jednokomponentové názvy podle etnického klíče – Chorvaté dovršili již téměř čtvrtstoletí probíhající transformaci své varianty srbochorvatštiny na *chorvatštinu*, Srbové a Černohorci poté sjednocující lingvonymum nahradili staronovým pojmenováním *srbština*, jako třetí oficializovali nový název svého jazyka Bosňáci, kteří mu začali říkat *bosenština*. V červnu 2006 došlo k rozdělení společného srbsko-černohorského soustátí, v důsledku čehož byl ústavně zakotven zatím poslední „pohrobek“ společensko-politicky nežádoucí srbochorvatštiny – jazyk *černohorský*, který se ovšem jako jediný z nového postsrbochorvatského kvarteta nesePARoval přímo ze srbochorvatštiny, ale vymezuje se vůči srbštině. V současnosti se tedy v sedmi jihoslovanských státních útvarech hovoří sedmi deklarovanými úředními (jiho)slovanskými jazyky: *srbsky* (Republika Srbsko, Republika Černá Hora, Bosna a Hercegovina; srbština je ale také jedním ze dvou úředních jazyků Republiky Kosovo, která je etnicky převážně albánská, tudíž

³ Pro srovnání: západoslovanský prostor s 54 mil. Slovanů se rozkládá na ploše cca 445 tis. km², daleko nejnižší je ovšem prostor východoslovanský – jen Ukrajina s Běloruskem (celkem 54 mil. Slovanů) představuje dohromady prostor o rozloze cca 785 tis. km², tedy areál sám o sobě přibližně stejně velký jako západoslovanský s jihoslovanským dohromady (údaje už nezahrnují Krym), a co se týče Ruska, pak už hovoříme o miliónech km² a cca 116 mil. slovanských obyvatel (odhad z roku 2010). Asi 170 mil. východních Slovanů tedy obývá prostor o rozloze téměř 17,9 mil. km². Celkový počet všech Slovanů tak můžeme v současnosti zaokrouhlit na čtvrt miliardy.

neslovanská), *černohorsky* (Republika Černá Hora), *chorvatsky* (Republika Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Republika Černá Hora), *bosensky* (Bosna a Hercegovina, Republika Černá Hora), *slovinsky* (Republika Slovinsko), *makedonsky* (Republika Makedonie) a *bulharsky* (Republika Bulharsko). Celkový počet mluvčích těchto jazyků je v uvedených zemích podle údajů z roku 2011 přibližně **24,5 miliónu**. Pro nejvíce mluvčích je mateřským jazykem srbština (*српски језик/srpski jezik*, asi 7,8 mil.), bulharština (*български език*, asi 6,5 mil.) a chorvatština (*hrvatski jezik*, asi 4,7 mil.). Bosenštinu (*bosanski jezik*) deklarují jako svůj jazyk přibližně 2 mil. osob, slovinštinu (*slovenski jezik*) asi 1,8 mil. a makedonštinu (*македонски јазик*) pak asi 1,4 mil. jižních Slovanů. Nejnižší počet mluvčích deklaruje jako svůj mateřský jazyk černohorštinu (*црногорски језик/crnogorski jezik*, cca 230 tis.,⁴ tj. 37 % obyvatel Černé Hory).

⁴ Oficiální údaj z posledního sčítání obyvatelstva v roce 2011 – cit. dle http://sr.wikipedia.org/wiki/Црна_Гора 14.07.2013.

Základní foneticko-fonologická, gramatická a lexikální charakteristika současných jihoslovanských spisovných jazyků

§ 4.1. Historicky pojí jihoslovanské jazyky především tyto rysy:

- opisné tvoření futura jak u sloves nedokonavých, tak i dokonavých – př.: bulh. *az šte piša/šte napiša*, mak. *jas k'e pišam/k'e napišam*, sch. *ja ću pisati/ću napisati*, sl. *jaz bom pisal/bom napisal* „já budu psát/napíšu“
- formant -ov- jako příznak plurálových tvarů u jednoslabičných slov – př.: *most* – Npl. *mostovi* (sl., sch., mak.), *mostove* (bulh.) „mosty“
- zachování jednoduchých minulých časů aoristu a imperfekta (s výjimkou slovinštiny)
- uvozování účelových vět pomocí spojky *da* + indikativu prézenta (vyjma slovinštiny) – př.: bulh. *az go molja da dojde*, mak. *jas go molam da dojde*, sch. *ja ga molim da dođe*, sl. *prosim ga, da bi prišel* „prosím ho, aby přišel“

§ 4.2. Přehled jihoslovanských jazyků začneme jejich **jihovýchodní podskupinou**, neboť z této oblasti pochází též první spisovný slovanský jazykový útvar – *staroslověnština* (v bulharské slavistice tradičně nazývaný *starobulharština*), která v 9. století sloužila k šíření a upevňování slovanské bohoslužby na Velké Moravě byzantskými misionáři (věrozvěsty) sv. Konstantinem-Cyrilem, jeho bratrem sv. Metodějem a jejich stoupenci a následovníky (sv. Klimentem Ochridským, sv. Naumem Preslavsko-Ochridským, Gorazdem, Sávou, Angelarim a dalšími). Po Metodějově smrti (885) a vyhnání jeho žáků z Velké Moravy v důsledku zákazu slovanské bohoslužby knížetem Svatoplukem byla část z nich přijata na bulharském panovnickém dvoře. Tam slovanské písemnictví pokračovalo a bylo dále rozvíjeno s podporou cara **Simeona Velikého**. V roce 893 se tento jazyk stává v bulharské říši oficiálním (dnes bychom řekli úředním), a začíná se tak kontinuální rozvoj spisovného slovanského jazyka na území bulharského státu coby jazyka bulharského

(*Ѡзыкъ бѡлгарскѡ* [jazykь bŏlgarьskь]), jak se postupně začíná nazývat s ohledem na prostor, kde se používá. To je rovněž jeden z důvodů, proč jej bulharská jazykověda v odborném diskurzu označuje jako jazyk starobulharský. S ohledem na to, že staroslověnština dnes již není živý jazyk, její podoba a geneze je předmětem odborného zájmu paleoslavistů, indoevropistů, etymologů apod. a že podrobné obeznámení se s ní mají v programu jiné univerzitní předměty, nebudeme se na tomto místě podrobně rozepisovat o její hláskovém, gramatickém a lexikálním plánu, tyto informace přináší v dostatečné míře například příručka *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků* **Radoslava Večerky** (2006). Pouze si připomeneme několik základních typologických informací:

- staroslověnština byl jazyk flexivní a syntetický
- staroslověnština ve své původní, cyrilometodějské verzi fakticky odrážela strukturu jazyka Slovanů z oblasti kolem byzantské Soluně⁵
- staroslověnština měla přízvuk melodický, volný a pohyblivý
- staroslověnské hláskosloví se vyznačovalo těmito rysy: rozlišování jerů **ѡ/ѡ**, rozlišování nosovek **o/ę**, resp. **’o/ę**, rozlišování měkkého/tvrdeho **i/y**, přítomnost hlásky **ѡ** „jať“, 1 epentetické, střídnice **št, žd < tj/kti, dj**, střídnice **l < dl, tl**, jihoslovanské střídnice **-trat-/tlat-, -trět-/tlět-, rat-/lat- < -tort-/tolt-, -tert-/telt-, ort-/olt-**
- staroslověnština rozlišuje tyto gramatické kategorie jmen: sedm pádů, tři čísla (singulár, duál a plurál), tři rody (maskulinum, femininum, neutrum) se

⁵ **Soluň**, v jihoslovanských jazycích **Solun/Солун**, řecky **Θεσσαλονίκη** [**Thessaloníki**], turecky **Selanik**, je tradiční metropolí historické Makedonie. Leží na pobřeží Egejského moře, přesněji jeho Soluňského zálivu. Dnes je to druhé největší město Řecké republiky s více než jedním miliónem obyvatel, přirozené centrum tzv. egejské Makedonie (tj. té části, která po balkánských válkách 1912–13 připadla Řecku) a správní středisko provincie Střední Makedonie. Půlmiliónovou metropolí vardarské Makedonie, tj. části, která po balkánských válkách připadla Srbsku a jež je dnes samostatnou Makedonskou republikou, je její hlavní město **Skopje** (mak. Скопје, bulh. Скопие, srb. Скопље/Skoplje, alb. Shkup, řec. Σκόπια [Skóπia], tur. Üsküp); metropolí pirinské Makedonie, tj. části, která po balkánských válkách připadla Bulharsku a jež dnes tvoří administrativní jednotku s názvem Blagoevgradská oblast, je sedmdesátitisícový **Blagoevgrad** (bulh., mak. a srb. Благоевград, řec. Μπλαγκόεβγκραντ [Mplagkóevukrant], tur. Yukarı Cuma), který do roku 1950 nesl jméno Gorna Džumaja (bulh. Горна Джумая, mak. Горна Цумaja, srb. Горња Цумaja, řec. Άνω Τζουμαγιά [Anó Tzumagiá], tur. Yukarı Cuma).

subkategoriemi životnosti a personálnosti, kategorie určitosti vyjadřovaná určitými tvary adjektiv (tzv. složenou deklinací)

- staroslověnské gramatické kategorie sloves jsou: tři osoby, tři čísla (singulár, duál, plurál), bohatý temporální systém – prézens, futurum I a II, minulé časy syntetické neboli prosté (aorist, imperfektum) a analytické neboli složené (perfektum, plusquamperfektum /antepreteritum/), slovesný rod (činný a trpný), způsob (indikativ, imperativ, kondicionál), neurčité tvary slovesné (infinitiv a supinum), jmenné tvary slovesné (participia, podstatná a přídavná jména slovesná).

Ve slovní zásobě staroslověnštiny vedle slovanského slovního fondu vynikala kulturní vrstva přejatých slov z řečtiny nebo slov tvořených podle řeckého vzoru (což je patrné především v oblasti náboženského života).

BULHARŠTINA

§ 4.2.1. Vývoj mluvnické struktury *bulharštiny* se přibližně od 12. století začal ubírat odlišným směrem než jakým šel vývoj ostatních slovanských jazyků. Důvodem byly pravděpodobně mnohem intenzivnější kontakty s neslovanskými jazyky, především s řečtinou, než jak tomu bylo u jiných slovanských jazyků. Z foneticko-fonologické a gramatické charakteristiky současné spisovné bulharštiny uveďme:

- přízvuk dynamický, volný a pohyblivý
- výrazně redukováná výslovnost nepřízvučných vokálů
- tj/kti, dj > št, žd (př. *свещ/нощ, межда* „svíce/noc, mez“)
- střídnice za jať: ě > e/'a (př. *снежен/сняг* „sněžný/sníh“)⁶
- střídnice za jery v silných pozicích: ъ, ь > e (ă), ă (př. *ден /тъмен/, сън* „den /temný/, sen“)
- střídnice za nosovky: ę, ɣ > e, ă (př. *пет, ръка* „pět, ruka“)
- existence specifické střední a středové samohlásky ă, jejíž výslovnost zní [ə], tj. tzv. temné, zadní *a*, a která se v bulharštině zapisuje písmenem *ѡ*, v transliteraci do latinky pak *ă* nebo zjednodušeně *a* (lze se však setkat i s transliterací *u* nebo *y*, především v anglojazyčných textech)
- *ɫ, ɮ* > ăr/ră, ăl/lă, tj. slabikotvorné sonanty *r, l* jsou vždy s průvodním vokálem (př. *кръвав/сръбски* „krvavý/srbský“, *пълно/пълъх* „plno/plch /v bulh. ve významu 'krysa, potkan'“)
- rozvitá měkkostní korelace – všechny konsonanty mají svůj palatalizovaný protějšek (s výjimkou palatálních frikativ [ž], [š] a palatální afrikáty [č])
- ztráta *l* epentetického (př. *земя* „země“)
- ztráta pádových koncovek pro vyjadřování pádových vztahů a jejich nahrazení analytickým, předložkovým vyjadřováním

⁶ Střídnice [‘a] se v bulharštině vyskytuje pod přízvukem před nepalatálními konsonanty nebo před slabikou s nepředními vokály (Večerka, 2006, s. 67).

- ztráta infinitivu (základní tvar slovesa je proto tvar pro 1. os. sg. indik. prez.), ve spojeních např. s modálním nebo fázovým slovesem se uplatňuje tzv. da-konstrukce (částice *da* + indik. prez.)
- vyjadřování kategorie určení pomocí určitého členu v postpozitivním postavení (formy u podstatných jmen – sg.: m. *-ăt/-jat* nebo *-a/-ja*, f. *-ta*, n. *-to*; pl.: m.+f. *-te*, n. *-ta*)
- analytické vyjadřování komparativu a superlativu u adjektiv a adverbí pomocí částic *po* a *naj*, nikoliv pomocí afixů
- vyjadřování budoucího času pomocí částice *šte* + indikativu přezenta
- značně bohatý temporální systém zahrnující kromě přezenta a futura dále futurum II (f. exactum), minulé futurum (f. praeteriti), minulé futurum neurčité (f. exactum praeteriti), perfektum, plusquamperfektum (antepreteritum) a prosté minulé časy aorist a imperfektum
- zdvojení předmětu – substantivum nebo přízvučný tvar zájmena + nepřízvučný tvar zájmena
- specifický způsob vyjadřování tzv. nepřímé výpovědi („vyprávěcí způsob“).

Tyto hláskové a mluvnické rysy bulharštinu odlišují od ostatních (jiho)slovanských jazyků a přibližují ji naopak k sousedním neslovanským, ale navzájem rovněž geneticky odlišným jazykům: rumunštině, albánštině a řečtině. Na základě typologických shod u geneticky odlišných jazyků určitého geografického areálu lingvisté vytvářejí *jazykové svazy*. Bulharština s makedonštinou a třemi výše uvedenými dalšími balkánskými jazyky tak bývá zahrnována do tzv. ***balkánského jazykového svazu***, do něhož kromě uvedených jazyků patří ještě zčásti i srbština (ani ne tak její spisovná podoba, jako její jihovýchodní dialekty).

Ve slovní zásobě bulharštiny se vyskytuje značné množství slov přejatých z turečtiny (oblast řemesel, domácnosti, gastronomie, sociálních funkcí apod.), ale také z řečtiny (náboženský okruh zděděný už z doby staroslověnštiny, novější výrazy z běžného

života) a lidové (balkánské) latiny. Mnohé turcismy jsou v současnosti stylově příznakové. Od druhé poloviny 18. století se výrazněji uplatňuje ruština. Po obnovení bulharské státnosti 1878 bulharština také více přejímá z němčiny a francouzštiny. Po druhé světové válce v období komunismu přichází druhá vlna přejímek z ruštiny (logicky především výrazivo spojené se socialistickým společenským zřízením). Období posledního čtvrtstoletí je pak ve znamení vysoké frekvence přejímání slov z angličtiny (oblast ekonomiky, politiky, nových technologií apod.).

MAKEDONŠTINA

§ 4.2.2. Pro spisovnou *makedonštinu* jsou přes určité odlišnosti charakteristické velmi podobné gramatické jevy jako pro spisovnou bulharštinu:

- přízvuk dynamický a stálý – na třetí slabice od konce (proparoxytonický – př. *Македонија* oproti *македонски* „Makedonie, makedonský“), u dvou- a tříslabičných slov je pak logicky na slabice první (iniciální)
- *tj/kt, dj > k', g'* (př. *свеќа/ноќ, меѓа* „svíce/noc, mez“)
- střídnice za jať: *ě > e* (př. *снег* „sníh“)
- střídnice za jery v silných pozicích: *ь, ъ > e, o* (př. *ден, сен* „den, sen“)
- střídnice za nosovky: *ѐ, ѓ > e (a), a* (př. *пет /зајак/, рака* „pět /zajíc/, ruka“)
- existence specifických palatálních afrikát *k', g',⁷* tedy měkkého *k* a měkkého *g*, jejichž výslovnost je blízká [tʃ] a [dʒ]; v makedonštině se zaznamenávají písmeny *ќ, ѓ*, v transliteraci do latinky pak *k', g'* nebo *t', d'*, event. před samohláskou i spřežkami *kj, gj*
- *l̥ > ol (o)* (př. *волк /сонце/* „vlk /slunce“)
- ztráta l epentetického (př. *земја* „země“)
- ztráta hlásky [ch] (př. *леб* „chléb“)
- ztráta pádových koncovek pro vyjadřování pádových vztahů a jejich nahrazení analytickým, předložkovým vyjadřováním
- ztráta infinitivu (základní tvar slovesa je proto tvar pro 3. os. sg. indik. prez.), ve spojeních např. s modálním nebo fázovým slovesem se uplatňuje tzv. da-konstrukce (částice *da* + indik. prez.)
- vyjadřování kategorie určení pomocí určitého členu v postpozitivním postavení (na rozdíl od spis. bulh. tři typy – *t*-člen, *v*-člen a *n*-člen; formy u podstatných jmen – sg.: m. *-ot, -ov, -on*, f. *-ta, -va, -na*, n. *-to, -vo, -no*; pl.: m.+f. *-te, -ve, -ne*, n. *-ta, -va, -na*)

⁷ **Zuzana Topoliňská** je ovšem klasifikuje jako explozivny (Maldžijeva – Topolinjska – Đukanović – Piper, 2009, s. 243).

- aglutinační vyjadřování komparativu a superlativu u adjektiv a adverbíí pomocí formantů (prefixů) *po-* a *naj-*
- vyjadřování budoucího času pomocí částice *k'e* + indikativu přítentu
- značně bohatý temporální systém zahrnující kromě přítentu a futura dále futurum II (f. exactum), minulé futurum (f. praeteriti), perfektum, plusquamperfektum (antepreteritum) a prosté minulé časy aorist a imperfektum
- zdvojení předmětu – substantivum nebo přízvučný tvar zájmena + nepřízvučný tvar zájmena
- krátké tvary zájmen jsou často proklitické (př. *my vukam* „říkám mu“).

Stejně jako bulharštinu i makedonštinu tyto hláskové a mluvnické rysy odlišují od ostatních (jiho)slovanských jazyků a přibližují ji naopak k sousedním neslovanským, ale navzájem rovněž geneticky odlišným jazykům: albánštině, řečtině a rumunštině. Makedonština s bulharštinou a třemi výše uvedenými dalšími balkánskými jazyky tvoří tzv. *balkánský jazykový svaz*.

Ve slovní zásobě makedonštiny je vrstva turcismů a grecismů v zásadě totožná se stavem v bulharštině. Mnohé turcismy jsou ale v současnosti už stylově příznakové. Kulturně-politická situace po roce 1918 způsobila pronikání řady slov srbských, období posledního čtvrtstoletí je pak ve znamení vysoké frekvence přejímání slov z angličtiny (oblast ekonomiky, politiky, nových technologií apod.).

SRBOCHORVATŠTINA

(srbština, chorvatština, bosenština, černohorština)

§ 4.3. V přehledu jihoslovanských jazyků nyní pokračujeme **severozápadní podskupinou**.

§ 4.3.1. Tato podskupina obsahuje nejpočetnější a územně nejrozsáhlejší jihoslovanský jazyk, *srbochorvatštinu*. Tímto lingvonymem se až do první poloviny 90. let 20. století označoval společný spisovný jazyk Srbů, Chorvatů, Bosňáků a Černohorců, resp. úřední jazyk v bývalých jugoslávských republikách Srbsku, Chorvatsku, Bosně a Hercegovině a Černé Hoře. Z hlediska současného počtu obyvatel by dnes měla asi 15 mil. rodilých mluvčích, obývajících prostor o rozloze přibližně 200 tis. km². Snaha sjednotit jazyk Srbů a Chorvatů úzce souvisí s romantickými představami během národněintegračních procesů na Balkáně, především pak s činností tzv. ilyristů v čele s **Ljudevitem GAJEM** (1809 – 1872). Národně ideologicky uvědomělí představitelé obou zmíněných národů tuto snahu společně poprvé deklarovali na neformální schůzce ve Vídni roku 1850. Bylo to v době, kdy jak Srbové, tak Chorvati hledali moderní a jednotnou tvář pro svůj spisovný jazyk. Spisovný jazyk Srbů měl do té doby podobu směsi církevní slovanštiny s ruskými a srbskými prvky a se skutečnou, živou mluvenou srbštinou neměl mnoho společného, ač se jí pomalu přibližoval. Až radikální reforma **Vuka Stefanoviće KARADŽIĆE** (1787 – 1864) tento stav změnila. Vukova zásada „piš, jak mluviš“⁸ dlouho narážela na odpor zejména konzervativní srbské pravoslavné církve a inteligence z řad jihouherských Srbů, kteří v jeho reformních snahách viděli útok na kulturní tradice Srbů a vulgarizaci jazyka. Oporu pro svou reformu hledal Vuk v lidové poezii, v níž viděl ryzí národní srbštinu, tedy to, co se mělo stát – v souladu s romantickými představami tehdejší doby – základem pro novodobý srbský spisovný jazyk, přístupný širokým národním masám. Za základ pro svou novou

⁸ Převzatá ovšem od německého lingvisty **Johanna Christoha Adelunga**, který ji zastává ve svém trojsvazkovém díle *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde* (Berlin, 1806–17).

srbštinu zvolil takové nářečí, které bylo nejrozšířenější, tj. novoštokavské ijekavské nářečí původně z pomezí východní Hercegoviny a severozápadní Černé Hory.

Poznámka k nářeční situaci centrálního jihoslovanského diasystému, tj. srbochorvatského jazykového prostoru: Základní nářeční dělení srbochorvatského jazykového území sleduje výskyt různých tázacích zájmen, odpovídajících českému *co?* – jejich podoba je buďto *što?/šta?*, nebo *ča?*, nebo *kaj?*; podle toho rozlišujeme *štokavská*, *čakavská* a *kajkavská* nářečí. Novoštokavská nářečí jsou základem jak pro spisovnou srbštinu, tak i pro chorvatštinu, v 90. letech minulého století oficiálně deklarovanou bosenštinu a také v roce 2007 ústavně zakotvenou černohorštinu. Jejich další dělení je podle střídnice za praslovanskou samohlásku *jaʹ* (ѣ) – buď hovoříme o *ekavské*, *(i)jekavské* nebo *ikavské* podobě (modely: *mleko – dete – pevati* x *mlijeko – dijete – pjevati* x *mliko – dite – pivati*). Štokavská nářečí, kterými hovoří Chorvati a Bosňáci, jsou přitom buď ijekavská nebo ikavská (ekavská pouze okrajově v severní Slavonii), štokavská nářečí, kterými hovoří Srbové, jsou ekavská nebo ijekavská. Černohorci hovoří pouze ijekavskou štokavštinou. Z toho plyne, že v žádném případě nelze zjednodušeně tvrdit, že pro rozlišení chorvatštiny od srbštiny je příznakový pouze výskyt ijekavské výslovnosti. Spíše by se dalo říci, že naopak ekavština je zřetelný příznak spisovné srbštiny (tzv. bělehradsko-novosadské normy). Čakavská nářečí mají rovněž ekavskou, jekavskou nebo ikavskou variantu a jsou výhradně chorvatská; kajkavská nářečí jsou pouze ekavská, takže tato okolnost není pro jejich další klasifikaci určující, a jsou rovněž výhradně chorvatská, byť svým charakterem organicky propojují prostor chorvatského národního jazyka se slovinským. Pokud jde o spisovné varianty, tak spisovná chorvatština je důsledně ijekavská, stejně tak i spisovná bosenština a poslední deklarovaná spisovná černohorština (jejíž ijekavizace je ze všech jmenovaných standardizovaných podob nejdůslednější – srov. např. plurálovou koncovku dativu, lokálu a instrumentálu adjektiv *-ijem* oproti chorv./bos./srb. *-im*). Spisovná srbština může mít ekavskou nebo ijekavskou podobu, prestižnější je ovšem ekavština, což historicky souvisí s tím, že toto nářečí je nejrozšířenější ve vlastním Srbsku, včetně hlavního města Bělehradu a na něj navazující kulturně i hospodářsky nejrozvinutější části Srbska Vojvodiny.

Pro spisovnou srbochorvatštinu coby polycentrický standardní jazyk, který dnes představuje tři až čtyři národní varianty, jsou i přes tuto variantnost charakteristické následující gramatické jevy:

- přízvuk melodický, omezeně volný (nevyskytuje se na poslední slabice, tj. ultimě) a pohyblivý – kombinací tónové a kvantitativní složky se vytvářejí čtyři typy přízvuku: 1. krátký klesavý – př. *màma* „máma“, 2. krátký stoupavý – př. *nòga* „noha“, 3. dlouhý klesavý – př. *dân* „den“ a 4. dlouhý stoupavý – př. *táma* „tma“
- výskyt vokalické kvantity i v nepřízvučných (postpřízvučných) pozicích – př. *ùzēti* „vzít“
- *tj/kt, dj > ć, đ* (př. *sveća/noć, međa* „svíce/noc, mez“)

- střídnice za jať: ě > e v srbské spisovné normě ekavské (př. *sneg* „sníh“),
ě > (i)je v ijekavské spisovné normě srbské, černohorské, bosenské a chorvatské (př. *snijeg/snjegovi* „sníh/sněhy“)
- střídnice za jery v silných pozicích: Ъ, ь > a (př. *dan, san* „den, sen“)
- střídnice za nosovky: ę, ǫ > e, u (př. *pet, ruka* „pět, ruka“)
- ǰ > u (př. *vuk* „vlk“)
- l epentetické zachováno (př. *zemlja* „země“)
- typická vokalická alternace o – l (př. *orao – orla* „orel – orla“, *kupio – kupila* „koupil – koupila“)
- nejednotný výskyt hlásky [ch] (tj. fonému /h/) – především tvůrci bosenské normy se snaží o vyšší frekvenci tohoto fonému (př. *lako*, ale bos. *lahko* „lehce“, srb. *kafa*, chorv. *kava*, ale bos. *kahva* „káva“)
- rozšířený pádový synkretismus (tj. jedna koncovka označuje dva nebo více pádů)
- infinitiv v některých konstrukcích, např. s modálním nebo fázovým slovesem nahrazován tzv. da-konstrukcí (částice da + indik. prez.) – směrem na východ je výskyt tohoto jevu častější
- aglutinačně-syntetické vyjadřování komparativu a superlativu u adjektiv a adverbii – komparativ se tvoří pomocí sufixů, superlativ aglutinačně připojením formantu *naj-* ke komparativu
- vyjadřování budoucího času pomocí enklitických tvarů slovesa *ht(j)eti* + infinitivu, řidčeji *ht(j)eti* + da + indikativu přítomnosti (takto především v srbské a černohorské normě)
- temporální systém zahrnuje kromě přítomnosti a futura též futurum II (f. exactum), perfektum, plusquamperfektum (antepréteritum) a prosté minulé časy aorist a imperfektum, které však dnes už mají spíše knižní charakter.

Specifikem spisovné normy srbochorvatštiny je její digrafie – chorvatská norma používá výhradně latinku, bosenská norma v podstatě pouze latinku, třebaže

formálně připouští i cyrilici, černohorská norma má ústavně zaručenou rovnoprávnost latinky a cyrilice v úředním styku, srbská norma ústavně preferuje cyrilici, latinku povoluje v úředním styku používat jen v zákonem stanovených případech, v neformální komunikaci je ovšem přípustné vyjadřovat se oběma písmi bez omezení.⁹ Grafické systémy všech čtyř národních variant srbochorvatštiny jsou z hlediska grafémů a jejich vztahu k příslušným fonémům jednotné (určité rozdíly lze přirozeně pozorovat v pravopisných normách), pouze radikální skupina zastánců samostatnosti černohorštiny zavedla do svého pravopisu tři nové znaky *ś, ź, ʒ* (v cyr. *ć, ʒ', s*) označující tři jimi nově standardizované fonémy [ś], [ź], [dz].

Ve slovní zásobě srbochorvatštiny existují výraznější rozdíly mezi stavem v prostředí tradičně římskokatolickém, pravoslavném a muslimském. Vyskytuje se v ní poměrně mnoho slov přejatých z turečtiny, avšak nikoliv v takové míře jako v bulharštině nebo makedonštině. Nejvíce aktivních, resp. stylově neutrálních turcismů, ale i dalších orientalismů přirozeně vykazuje bosenská standardní norma, což je v souladu s jazykovou politikou jejích současných tvůrců. Mnohé turcismy jsou už dnes výrazně stylově příznakové. Srbochorvatština přejímala také z řečtiny a latiny, mnohá slova vykazují v srbské normě stopy přejetí z řeckého prostředí, kdežto v chorvatské z latinského prostředí (srb. *Vavilon, Kipar, Vizantija* x chorv. *Babilon, Cipar, Bizant* „Babylón, Kypr, Byzanc“). V chorvatském prostředí se díky historickým kontaktům Chorvatů s okolními etniky nachází rovněž řada přejímek z němčiny, maďarštiny a italštiny, v menší míře též z češtiny. Do srbštiny pronikaly od první poloviny 18. století četné rusismy, jejich nové pronikání do srbochorvatštiny po druhé světové válce v období nastolování komunistického režimu mělo charakter přísunu ideologizovaného komunistického výraziva. Období posledního čtvrtstoletí je pak pro všechny varianty srbochorvatštiny ve znamení vysoké frekvence přejímání slov z angličtiny (oblast ekonomiky, politiky, nových technologií apod.). Výraznější

⁹ O problematickém vztahu cyrilice a latinky tam, kde jsou oba grafické systémy v konkurenci, pojednává **Jelica Stojanovićová** (Stojanović, 2011, s. 65–101) – kriticky popisuje faktické protežování latinky na úkor cyrilice především v Černé Hoře po dosažení státní samostatnosti.

preskriptivistické až puristické tendence ostře vystupující především proti anglicismům (možná lépe angloamerikanismům) jsou patrné hlavně v chorvatském prostředí, ale nevyhýbají se ani srbskému, kde je mnohdy doprovází iracionální strach ze ztráty cyrilice ve prospěch „cizácké“ latinky; vlna revitalizace mnohdy už zastaralých orientalismů je charakteristická pro jazykovou politiku promotérů bosenského jazyka. Snaha standardizovat lokální nářeční výrazy zase charakterizuje protisrbskou jazykovou politiku propagátorů samostatného černohorského jazyka. Ti jako jediní v postsrbochorvatském prostoru kodifikovali pro spisovnou černohorštinu tři nové fonémy, resp. tomu odpovídající tři nové grafémy (viz předchozí stránka).

SLOVINŠTINA

§ 4.3.2. Pro spisovnou *slovinštinu* jsou charakteristické následující gramatické jevy:

- přízvuk dvojí – melodický, charakterizovaný rozličnou výškou tónu, anebo dynamický, charakterizovaný důrazem. Jak melodický, tak dynamický přízvuk může být krátký nebo dlouhý, z hlediska stálosti je volný a pohyblivý. Rozlišují se tři typy slovinského přízvuku: 1. akut, který označuje dlouhé a/i/u a dlouhé úzké e/o (melodický akut pak navíc představuje nízký tón) – př. *tújka* „cizinka“, 2. cirkumflex, který označuje dlouhé široké e/o (melodický cirkumflex pak navíc představuje vysoký tón) – př. *môst* „most“, a 3. brevis, který označuje krátké a/i/u a krátké široké e/o (melodický brevis pak navíc představuje nízký tón) – př. *meglà* „mlha“. Výslovnost polovokálu [ə] je vždy krátká. Za prestižnější se považuje melodický přízvuk, který je běžný mj. i v oblasti hlavního města Lublaně, tedy v společensko-politickém a kulturním centru dnešního Slovinska
- redukováná výslovnost nepřízvukných vokálů
- tj/kt, dj > č, j (př. *sveča/noč, meja* „svíce/noc, mez“)
- střídnice za jať: ě > e (př. *sneg* „sníh“)
- střídnice za jery v dlouhé přízvukné slabice: ѣ, ѣ > a (př. *dan* „den“),
v krátké ѣ, ѣ > redukovaný vokál [ə] zapisovaný e (př. *pes, sen* „pes, sen“)
- střídnice za nosovky: ę, ę > e, o (př. *pet, roka* „pět, ruka“)
- ɣ > (e)r [ər] (př. *krov, koper* „krev, kopr“)
- ǰ > ol [oǰ] (př. *volk* „vlk“)
- l epentetické zachováno (př. *zemlja* „země“)
- bohatý systém samohlásek – kromě [a], [i], [u] a polovokalického [ə] má spisovná slovinština ještě dvojí e (úzké [e] a široké [ê]) a dvojí o (úzké [o] a široké [ô])
- tzv. rotacismus (př. *kdor, kar, morem, moram* „jenž, což, můžu, musím“)
- systém tří čísel – jednotného (singulár), dvojného (duál) a množného (plurál)

- zachování formy *supina* v konstrukcích s modálním slovesem nebo slovesem pohybu – př. *gremo kupit, moram pogledat* „jdeme koupit, musím se podívat“
- aglutinačně-syntetické vyjadřování komparativu a superlativu u adjektiv a adverbíí – komparativ se tvoří pomocí sufixů, superlativ aglutinačně připojením formantu *naj-* ke komparativu
- vyjadřování budoucího času na rozdíl od ostatních jihoslovanských jazyků pomocí enklitických futurálních tvarů slovesa *biti* + přičestí minulého (l-ového), čímž stojí slovinština blíže západoslovanským jazykům
- temporální systém je výrazně zjednodušený, vyjadřuje pouze tři základní formy: *prézens*, *futurum* a *préteritum* (*perfektum*), což slovinštinu rovněž řadí typologicky k západoslovanským jazykům.

Ve slovní zásobě slovinštiny je patrný především výrazný vliv němčiny, což ji odlišuje od ostatních jihoslovanských jazyků. Období posledního čtvrtstoletí je pak ve znamení vysoké frekvence přejímání slov z angličtiny (oblast ekonomiky, politiky, nových technologií apod.).

Hlaholice, cyrilice a další písma

§ 5.5. Slovanská řeč byla v minulosti zapisována více písmi:

§ 5.5.1. Na počátku **HLAHOLICÍ**,¹⁰ tj. tzv. **slovanským písmem**, které pro potřeby své mise na Velké Moravě přibližně v polovině 9. století (862) vytvořil **Konstantin**. Hlaholice je unikátní písmo, mezi paleoslavisty ale dodnes nepanuje shoda ohledně inspirace – podle Damjanoviće (2003, s. 30–35) existují tři výklady: *exogenní*, *endogenní* a *exogenně-endogenní*. Zastánci *exogenních* východisek se snaží dokázat, že pro každý hlaholský grafém lze nalézt nějakou inspiraci v jiném písmu (takto například řada především starších generací slavistů: I. Taylor, V. Jagić, V. Vondrák, J. Vajs, R. Nahtigal, F. Fortunatov, N. S. Trubeckoj, L. Geitler aj.). Zastánci *endogenních* východisek se naopak snaží dokázat, že hlaholice je unikátní písmo s jistou vnitřní logikou znaků (G. Černochovostov /Tschernochovostoff/, P. Ilčev, manželé V. a O. Jončevovi, S. Sambunjak). Zastánci *exogenně-endogenních* východisek se přiklání k tomu, že hlaholice je určitě originální a svébytný grafický systém, který se na první pohled nepodobá žádnému jinému písmu, ale tuto originalitu nelze vnímat tak, že by hlaholice neměla žádné vazby na grafické systémy, které Konstantin znal, a že by tak zůstala bez jakékoliv vnější inspirace (tento postoj je patrný například u T. Eckhardtové, J. Hamma nebo K. Horálka). Samotná hlaholice měla dvě základní formy – starší *oblou* (kulatou, bulharskou), která se vyskytovala zhruba do 12. století, a pozdější *hranatonu* (chorvatskou), jejíž počátek můžeme hledat v polovině 13. století, pravděpodobně pod vlivem latinského typu písma beneventany (Oczkova, 2010, s. 126). Někdy se hovoří též o přechodné formě, tzv. *oblo-hranaté* či *polooblé*

¹⁰ Samotný termín *hlaholice* nepochází z cyrilometodějského období, toto písmo se v minulosti nazývalo i *cyrilice* (*kurilovica* u novgorodského popa Upyra Lichého z r. 1047, *ćirilica* v dubrovnických dokumentech z 14. a 15. století), *písmo sv. Jeronýma* (*littera Hieronymiana*) nebo *slovanské písmo* (*pismena slověnskaja*); označení *hlaholice* (sch. *glagoljica*) pochází z chorvatského prostředí; podle chorvatského badatele a znalce hlaholského písemnictví Matea Žagara toto označení jako první použil biskup **Franjo Glavinic** v roce 1626 v dopisu římské Kongregaci pro šíření víry (Mateo ŽAGAR: *Hrvatska pisma u srednjem vijeku*. In *Povijest hrvatskoga jezika – 1. knjiga: Srednji vijek*. Ur. Josip Bratulić i drugi. Zagreb, 2009, s. 149 – cit. dle BLAŽEVIĆ KREZIĆ, Vera (rec.): *Riječki glagoljaški krug*. Darko Deković, Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu. Matica hrvatska: Zagreb, 2011., 523 str. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 44, 2012, s. 476).

hlaholici, kterou si v kontextu nacionalizace historie písemnictví na území dnešní Bosny a Hercegoviny přisvojují Bosňáci, když k ní připojují atribut „bosenská“ (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 22) a nevnímají ji jako přechodný typ, nýbrž jako svébytný třetí typ. V chorvatském prostředí vydrželo hlaholské písemnictví kontinuálně až do roku 1857 (Damjanović, 2003, s. 26).

§ 5.5.2. Brzy na to, přibližně na konci 9. století se na carském dvoře bulharského státu v Preslavi na základě tehdejšího řeckého unciálního majuskulního písma postupně vyprofilovala jednodušší **CYRILICE**, která se během své existence dočkala několika modifikací – jednou z nich je tzv. *bosančica*,¹¹ upravená cyrilice používaná především v Bosně (a později i v Dalmácii, Dubrovniku a Chorvatském přímoří) v několika modifikacích od 13. století (Milanović, 2004, s. 42)¹² až do počátku 20. století (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 49), dále tzv. *graždanka*, zjednodušená, „občanská“ forma cyrilice pocházející z doby ruského cara **Petra I. Velikého** (1708), kterou postupně přejaly i ostatní slovanské národy používající cyrilské písmo a která je rovněž známá pod označením *azbuka*.¹³ Co se týče původu cyrilice, odborníci v této věci nejsou jednotní – dříve se autorství připisovalo Klimentovi Ochridskému, Naumovi Ochridskému nebo Konstantinu Preslavskému, avšak s ohledem na celkovou kulturní, náboženskou a politicko-společenskou situaci bulharské říše na konci 9. století a jejího poměru k Byzanci a byzantské kultuře vůbec bude blíže pravdě názor, že cyrilice se vyvinula na preslavském knížecím a později carském dvoře Simeona Velikého postupným přizpůsobováním řeckého písma potřebám

¹¹ Názvu *bosančica* pro pojmenování západní varianty cyrilice použil poprvé v roce 1889 **Ćiro Truhelka**, chorvatský archeolog a historik umění.

¹² Podle Stjepana Damjanoviće lze o výrazné specifičnosti bosenské cyrilice hovořit až od 15. století (Damjanović, 2004, s. 296). Stoupenci samostatnosti bosenského jazyka však vidí poněkud sporně počátky bosančice už v 10. století (takto Dževad Jahić v Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 49); motivace k takovému tvrzení je ale zjevně nelingvistická. 13. století je pak podle jejich názoru doba, kdy se objevil „druhý typ bosančice“ – kurzívní rukopisná.

¹³ Názvy *cyrilice* a *azbuka* nelze zjednodušeně vnímat jako synonyma, oba názvy vycházejí z jiného aspektu: první je vlastní pojmenování písma dané historicky (v našem případě je odvozeno od antroponyma *Cyryl*, bulh. *Кирѣл*, srb. *Кирилло*), druhý vychází z pojmenování prvních písmen systému – а, б, в, г, д /starší cyrilicí а, в, в, г, д/... : азъ, buky, vědě, glagoljо, dobro... (srov. též latinka x abeceda /a, b, c, d... : a, be, ce, de.../ nebo řecké písmo x alfabetα /α, β, γ, δ... : alfa, beta, gama, delta.../).

slovanského jazyka. Roku 893, kdy se Simeon dostal na bulharský trůn, bylo na velkém sněmu v Preslavi rozhodnuto o tom, že se slovanský jazyk psaný cyrilicí stává oficiálním jazykem říše, čímž byl předznamenán další rozvoj cyrilice nejen jako písma náboženské literatury, ale i jako písma pro běžné světské účely.

§ 5.5.3. V Bosně se v důsledku islamizace od poloviny 17. do konce 19. století pěstovala tzv. *literatura alhamijado*, která byla sice psaná slovansky (srbochorvatsky, Bosňáci by dnes řekli, že bosensky), avšak **arabským písmem** (tzv. **AREBICÍ**), které používala i turečtina, oficiální jazyk osmanské říše, k níž Bosna od druhé poloviny 15. století až do roku 1878 náležela.

§ 5.5.4. **ŘECKÉ písmo** pro záznam slovanské řeči se podle Dževada Jahiće užívalo v Bosně a Humu už koncem 10. a na počátku 11. století, o čemž údajně svědčí velmi malé množství zachovaných památek z té doby (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 44). Z 19. století z prostředí egejské Makedonie pochází několik řeckým písmem psaných bulharských památek; byly napsány v příslušném regionálním dialektu. Známý jsou tzv. *Konikovské evangelium* (Кониково евангелие, 1852, autor **Pavel Božigrobski**), *Kulakijské evangelium* (Кулакийско евангелие, 1863, autor **Evstatij Kipriadi**) nebo *řecko-bulharský slovník* (гръцко-български речник, dokončen 1893, autor **Gjošo Kolev**) psaný i v bulharské části řeckými písmeny.

§ 5.5.5. Nakonec je samozřejmě třeba zmínit **latinské písmo** – nejstarší písemná památka slovanského jazyka psaná **LATINKOU** pochází z přelomu 10. a 11. století z prostředí alpských (panonských) Slovanů (předků dnešních Slovinců). Latinka se přirozeně, byť různou rychlostí rozšířila především mezi Slovany římskokatolického vyznání. Pro potřeby slovanských jazyků musela být upravována, ať už pomocí spřežek (digrafy, trigrafy), nebo diakritických znamének (tečky, čárky, háčky, tildy aj.), protože její znakový fond neodrážel všechny existující slovanské fonémy.

Závěrem je třeba připomenout, že jak latinské, tak i řecké písmo Slované znali a používali už před cyrilometodějskou misí, ovšem nesystematicky, jak o tom píše ve svém pojednání *O písmenech mnich Chrabr* z období tzv. preslavské literární školy¹⁴.

§ 5.5.6. **Současný slovanský svět (*Pax Slavia*)** se písemně vyjadřuje cyrilicí a/nebo latinkou. *Cyrilicí (azbukou)* se zaznamenává ruština, běloruština, ukrajinština a rusínština (v těchto jazycích se spíše vžilo označení „azbuka“), dále bulharština, makedonština (кирилица), srbština, černoHORŠTINA a formálně i bosenština (ћирилица), tedy vesměs jazyky pravoslavných slovanských národů (*Pax Slavia Orthodoxa*) – kromě bosenštiny samozřejmě. Každý z uvedených jazyků má kromě určitého základního, všem společného fondu grafémů i jisté množství vlastních, specifických znaků,¹⁵ které ovšem nemusí nutně označovat nějaké specifické, v jiných slovanských jazycích se nevyskytující fonémy – např. běloruské *ŷ* /w/, ukrajinské *г* /g/, srbské *њ* /ń/ nebo makedonské *ќ* /k'/.

Latinkou si slouží polština, kašubština, horní i dolní lužická srbština, čeština, slovenština, slovinština, chorvatština a bosenština, tedy především jazyky slovanských národů západního křesťanského světa (*Pax Slavia Romana*). Oficiální latinskou abecedu má také černoHORŠTINA (ústavně je v Černé Hoře zaručena plná rovnoprávnost latinky a cyrilice v úředním styku) a srbština (v Srbsku je však její užívání ústavně omezeno ve prospěch cyrilice). I zde platí, že každý z uvedených jazyků má svou abecedu přizpůsobenou svým potřebám. V zásadě lze říct, že slovanská latinka pro specifické slovanské fonémy upřednostňuje diakritiku, výraznější přítomnost spřežek je patrná především v polštině a kašubštině.

¹⁴ „Slované dříve, pokud ještě byli pohané, neměli zajisté knihy ani písmo, nýbrž počítali a hádali s pomocí črt a vrubů. Když však byli pokřtěni, snazili se psát slovanskou řeč římskými a řeckými písmeny bez úpravy.“ (Mnich Chrabr: *O písmenech*, cit. dle Večerka, 2006, s. 94; podtrž. PK).

¹⁵ Tyto specifické znaky navíc může sdílet i více slovanských jazyků – viz např. srbská a makedonská cyrilice.